

Артем БУГАЄЦЬ

прокурор Новосанжарського району
Полтавської області,
радник юстиції, здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 343.91

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ТИПОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЮЄ КОРИСЛИВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ПОСЯГАННЯ НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Кримінологічне дослідження особи злочинця має важливе значення не тільки для розвитку кримінологічної науки, а й для практичної діяльності правоохоронних органів.

У кримінологічній науці існує низка визначень особи злочинця. Ця кримінологічна категорія розглядалась у роботах Ю.М. Антоняна [1], В.В. Голіни [2], І.М. Даньшина [3], А.І. Долгової [4], К.Е. Ігошева [5], О.Б. Сахарова [6] та інших учених. У визначеннях цих дослідників до поняття «особа злочинця» додаються або вилучаються ті чи інші ознаки, що породжує вузьке та широке тлумачення цього терміна.

А.І. Долгова зазначає, що немає сенсу говорити про особу злочинця як наукову проблему, якщо злочинцям не притаманні певні риси, які відрізняють їх від тих, хто не скоює злочини [4, 9].

На наш погляд, відмінні ознаки особи злочинця не обов'язково властиві усім без винятку, хто вчинив злочин. Хоча, безперечно, абсолютна маса злочинців має певні особливості.

К.Е. Ігошев зауважував: яка б конкретна особа не вивчалась, який би вид злочинної діяльності не розглядався, в усіх випадках, як і в кожному окремо, наявні ознаки і властивості загального порядку, що належать до характеристики злочинця як соціального типу [5, 41].

На думку І.М. Даньшина, під особою злочинця розуміється сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [7, 37].

Більш предметне визначення особи злочинця запропоноване професором В.В. Голіною: узагальнений портрет злочинця, який складається з сукупності природжених і соціально набутих рис, якостей, властивостей, пороків, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які вчинили злочин і в яких ці властивості, якості та риси виявились [2, 96].

Наведені визначення мають загальний характер і стосуються всіх без винятку злочинців. Однак корислива насильницька злочинність на залізничному транспорті має певні характерні ознаки, деякі з них позначаються і на особі злочинця.

Кримінологічна характеристика осіб, що вчинили корисливі насильницькі злочини, полягає у виявленні й аналізі сукупності якостей, властивостей, ознак, які мають криміногенну сутність, визначають і виражають суспільну небезпечність осіб [8, 76].

© Бугаєць А., 2014

Очевидно, що суспільна небезпечність особи формується ще до вчинення протиправного діяння. Але повністю вона відображається саме в злочині.

Традиційно у сучасній кримінології особа злочинця взагалі і особа злочинця певного виду описується за допомогою соціально-демографічних, фізичних, кримінально-правових і морально-психологічних груп ознак [2, 97].

До соціально-демографічних можна віднести: стать, вік, освіту, сімейний стан, відомості про трудову діяльність або навчання.

Наступні процентні співвідношення наведено для зручності на підставі вибіркового аналізу 100 архівних кримінальних справ за фактами насильницьких грабежів та 30 розбоїв за період 2005–2013 років.

За статевою ознакою злочинцями, що скоюють грабежі на залізничному транспорті, в абсолютній більшості випадків є чоловіки (95%). Частка жінок коливається в межах 5%. Випадків скоєння розбоїв жінками протягом досліджуваного періоду не виявлено. Це дає підстави говорити про те, що різновид злочинів, який розглядається, переважно вчиняють особи чоловічої статі.

Стабільність наведених показників підтверджується кримінологічними дослідженнями багатьох років [9, 22], що свідчить про незмінність структурного співвідношення чоловіків та жінок, установлену другорядність ролей останніх при посяганнях [10, 120].

Вік особи злочинця посідає особливе місце серед соціально-демографічних ознак, слугує критерієм певних набутих і змінених соціальних статусів та є первинним стосовно інших ознак, таких як освіта, місце роботи, сімейний стан тощо.

Пропонована нижче категоризація не є теоретично завершеною, бо має прикладний характер і обрана з огляду на ґрунтовне дослідження, проведене Б.М. Головкіним [10, 119–222] з метою порівняння вікових градацій злочинців, які скоїли злочин на об'єктах залізничного транспорту, з віковим розподілом інших осіб, що скоїли корисливі насильницькі злочини.

А саме, контингент неповнолітніх злочинців обмежується віком 14–17 років. Період молодості складається з трьох стадій: початкової (18–24 роки), середньої (25–29 років) та завершальної (30–35 років). Потім настає період життєвого досвіду (36–40 років). Наступні вікові категорії є статистично невиразними для корисливої насильницької активності та складаються з періодів 41–50 і 51–60 років.

Сьогодні корислива насильницька злочинність на залізничному транспорті характерна винятково для молоді, оскільки в середньому більш ніж у 90% випадків злочин, що розглядається, вчинено особами відповідного віку.

Вказана вікова ознака притаманна всім злочинцям в Україні, які скоїли корисливі насильницькі злочини [10, 122].

Умовний розподіл молодіжного періоду на три стадії дає змогу показати відмінності в особистих характеристиках злочинців, обумовлені віковою соціальною специфікою, моральними принципами, виробленими впродовж життя.

Вибіркове дослідження кримінальних справ за останні 9 років демонструє найбільшу питому вагу в структурі осіб, які скоїли корисливі насильницькі злочини на залізничному транспорті, 18–24-річних (насильницькі грабежі – 42%, розбої – 33%).

Вказана вікова особливість встановлена і в дослідженні загальної корисливої насильницької злочинності в Україні, проведеному Б.М. Головкіним [10, 121, 125], який зазначив, що статусна та рольова своєрідність юнацького періоду соціального зростання полягає у концентрації життєвих випробувань і ризиків криміногенного характеру.

Домінування корисливої насильницької активності в частині грабежів та розбоїв у віці 18–24 років підтверджено В.І. Литвиновим [8, 76] та С.А. Єлісеєвим [9, 20] ще у 80-ті роки минулого століття.

На наш погляд, особам цього віку властивий максималізм, прагнення до миттєвого задоволення своїх незначних матеріальних потреб, схильність до необдуманих, різких вчинків, які, реалі-

зуючись на досліджуваних об'єктах запобіжного впливу, трансформуються у насильницьке посягання з метою негайного отримання корисливого результату. Сприяє цьому і притаманний молоді нормальний стан здоров'я та, як наслідок, задовільна фізична форма.

Наступною за поширеністю насильницьких грабежів та розбоїв на залізничному транспорті є група 25–29-річних злочинців (насильницькі грабежі – 21%, розбої – 21%).

Водночас ця вікова група також відповідає загальнодержавним показникам корисливої насильницької злочинності (17–32%), що пов'язано із подвійним механізмом поповнення лав контингенту корисливих насильницьких злочинців: 1) перехід з попередньої вікової групи; 2) поповнення з осіб, які самовільно відмовились від визначення свого місця на ринку праці, професійної самореалізації, створення сім'ї тощо [10, 126].

Завершальна стадія молодості – 30–35 років – характеризується певним спадом корисливої насильницької активності (насильницькі грабежі – 12%, розбої – 19%). Цей чинник пов'язаний із низькокододним характером різновиду злочинності, що розглядається. Тобто можливості здійснення посягання на вокзалі або в поїзді перестають приваблювати осіб, які отримали певний життєвий досвід та прагнуть набути гідний статус у суспільстві.

Злочинці вказаної вікової категорії, як правило, є декласованими та деморалізованими рецидивістами, які мають стійкі антисоціальні життєві позиції. Їм байдужа власна доля. Корисливі насильницькі посягання на залізничному транспорті вони вчиняють винятково для отримання негайної можливості вжити дешеві алкогольні напої і не переймаються наслідками вчиненого злочину та настанням кримінальної відповідальності за нього.

Наведені вище ознаки притаманні й найбільш досвідченим віковим категоріям 36–40, 41–50 та 51–60 років, які є непоказовими для корисливої насильницької активності на залізничному транспорті (насильницькі грабежі – 8%, 5%, 2% відповідно, розбоїв не зафіксовано).

Отже зазначимо, що представники контингенту корисливої насильницької злочинності на залізничному транспорті належать до всіх вікових категорій населення. Однак молодь через наявність відповідних фізичних, психічних та соціальних ознак має найбільше можливостей протиправного насильницького збагачення на об'єктах залізничного транспорту.

Під час дослідження архівних кримінальних справ встановлено, що абсолютна більшість злочинців є місцевими жителями, тобто проживали недалеко від об'єктів залізничного транспорту, де вчинили посягання.

Вельми показовими є освітній рівень та професійна зайнятість таких злочинців, оскільки ці характеристики обумовлюють правосвідомість, правову культуру, соціальний статус особи, вибір нею засобів досягнення життєвої мети [2, 98].

Вибіркове дослідження масиву кримінальних справ засвідчило, що протягом 2005–2013 років грабежі на залізничному транспорті вчинили 97% осіб із середньою або неповною середньою освітою. Водночас грабіжників з вищою або неповною вищою освітою зафіксовано не більше 3%.

Що стосується розбоїв, то майже в усіх випадках їх скоєно особами з середньою або неповною середньою освітою. Тобто освітній рівень осіб, які скоїли корисливі насильницькі злочини, відповідає їхнім інтелектуальним можливостям та ілюструє їх орієнтованість на робітничі й некваліфіковані спеціальності.

Розглянемо місце осіб, які скоїли корисливі насильницькі посягання на об'єктах залізничного транспорту, в системі суспільних відносин із виробництва матеріальних благ.

На час скоєння злочину не працювало близько 88% грабіжників та 82% розбійників. Працевлаштованими в різноманітних організаціях та на підприємствах були 5% та 6%, учнями навчальних закладів – 7% та 12% відповідно.

Варто наголосити, що результати проведеного нами вибіркового дослідження відображають ознаки корисливої насильницької злочинності у державі в цілому [10, 127–130].

Таким чином, сучасна корислива насильницька злочинність на залізничному транспорті значною мірою спричинена соціально-економічним неблагополуччям у країні. Адже працездатні молоді особи не тільки не мають роботи, а й не хочуть навчатись та працювати, надаючи перевагу злочинному шляху отримання необхідних матеріальних благ.

За результатами проведеного вибіркового дослідження відповідних кримінальних справ цієї категорії встановлено, що близько 92% грабіжників та 87% розбійників, які вчинили відповідні посягання на залізничному транспорті, перебували в позашлюбних відносинах.

Вказана соціально-демографічна ознака відповідає загальній корисливій насильницькій злочинності, що, на думку Б.М. Головкина, пояснюється нестійким матеріальним становищем, яке стає на заваді створенню сім'ї [10, 131].

До суттєвих фізичних характеристик контингенту осіб злочинців, які скоїли злочин на об'єктах залізничного транспорту, слід віднести вчинення посягань, як правило, в стані алкогольного сп'яніння.

Як слушно зазначив професор В.В. Голіна, кримінально-правова характеристика злочинця висвітлює його кримінальне минуле [2, 102].

А саме, майже половина насильницьких грабіжників та розбійників, що скоїли злочини протягом 2005–2013 років, раніше притягувались до кримінальної відповідальності за вчинені злочини різних видів.

Отже, корисливі насильницькі злочини на залізничному транспорті, як правило, скоюють в стані алкогольного сп'яніння молоді чоловіки, які не перебувають у шлюбі, раніше притягувались до кримінальної відповідальності та не мають постійного місця роботи.

Наявність цих ознак, звісно, призводить до скрутного матеріального становища та створює перепони особі для того, щоб відмовитись від антисоціального способу життя. Небажання працювати та мати гідний соціальний статус і, як наслідок, відсутність засобів існування, деморалізована свідомість сприяють зародженню

корисливого мотиву, який особа прагне якнайшвидше та найпростіше реалізувати. Для неї насильницький спосіб та специфіка залізничних об'єктів – дві запорюки успіху. Під час перебування особи на залізничному транспорті дається взнаки її кримінальне минуле, що автоматично нагадує їй колись набуті злочинні навички. Для осіб же, які раніше не були судимі, станції, вокзали та поїзди є тим сприятливим середовищем, де можна реалізувати свої порочні корисливі потреби насильницьким шляхом.

Взаємозв'язок усіх ознак особи, яка скоїла корисливий насильницький злочин на об'єкті залізничного транспорту, підтверджується і її морально-психологічною характеристикою.

Злочинці, які вчинили корисливі насильницькі посягання на залізничному транспорті, характеризуються низьким рівнем самоконтролю, прагненням до застосування сили, безвідповідальністю, легковажністю, зневагою до праці.

Молоді, яка домінує серед досліджуваних нами злочинців, притаманні імпульсивність, максималізм, агресивність, невваженість під час прийняття рішень. А якщо ці морально-психологічні якості формуються в атмосфері егоїстичного прагнення до паразитичного споживацького існування за рахунок інших осіб, вони за «сприятливих умов» (зокрема, наявних на об'єктах залізниць) в абсолютній більшості випадків трансформуються у корисливе насильницьке посягання.

Таким чином, злочинці, що скоюють корисливі насильницькі посягання на залізничному транспорті, – це соціально деградовані молоді чоловіки віком 14–35 років з деформованою правосвідомістю, у стані алкогольного сп'яніння, які не працюють, мають певний кримінальний досвід і не перебувають у шлюбі.

Наведене свідчить про тісний взаємозв'язок соціально-демографічних, кримінально-правових, фізичних і морально-психологічних груп ознак та дає підстави стверджувати про певну типологію осіб, що скоїли корисливі насильницькі злочини.

На підставі таких ознак, як антисоціальна спрямованість особи злочинця та її стійкість, у науці виділено п'ять основних типів таких осіб: випадкові, ситуаційні, нестійкі, злісні, особливо небезпечні [6, 39]. Вказану класифікацію можна використовувати для характеристики особи, яка вчинила корисливий насильницький злочин, щоправда, за винятком, наведеним нижче.

Під час дослідження проблеми антисоціальної спрямованості корисливих насильницьких злочинів не виявлено злочинців, які вперше вчинили відкрите корисливе посягання на залізничному транспорті через випадковий збіг обставин, у супереч позитивній характеристиці їхньої попередньої поведінки.

Безперечно, не можемо стверджувати про відсутність ознак випадковості в діяннях досліджуваної категорії злочинців. Проте поодинокі випадки не характерні й не визначальні для нашого дослідження.

Таким чином, характеристика осіб, які вчинили корисливі насильницькі злочини на кримінологічно значущих об'єктах залізничного транспорту, формується в межах ситуаційних, нестійких, злісних та особливо небезпечних типів, які нами визначені на підставі вибіркового аналізу масиву архівних кримінальних справ шляхом зіставлення таких ознак, як наявність попередніх судимостей, спосіб та засіб вчинення злочину, підстави виникнення корисливого мотиву, момент виникнення умислу, значення конкретної життєвої ситуації тощо.

До ситуаційного типу злочинців, які скоїли корисливі насильницькі злочини, ми віднесли тих осіб, які раніше характеризувались посередньо та злочин на залізничному транспорті вчинили вперше. Вирішальну роль у скоєнні злочину відіграли сімейно-побутові обставини або віктимологічна поведінка потерпілого. Особи даного типу становлять близько 9%.

Кількість осіб, які належать до нестійкого типу злочинців, що скоїли корисливі насильницькі посягання, є значною в структурі відповідної типології (близько

42%). До нього ми зарахуємо осіб, які вперше вчинили злочин. Однак до його скоєння призвів антисоціальний спосіб життя – не працювали, не навчалися, зловживали спиртними напоями.

До типу злісних злочинців, що вчиняють корисливі насильницькі посягання на території об'єктів залізничного транспорту, належать раніше судимі, іноді – кілька разів, особи, які перебувають у стійкій опозиції до суспільства. Дехто з них спеціалізується на вчиненні винятково корисливих насильницьких посягань. До цієї групи належать близько 44% осіб.

Злочинці особливо небезпечного типу, які вчиняють корисливі насильницькі злочини, це особи, що неодноразово вчинили розбої саме на залізничному транспорті. Вказаний тип характеризується відчайдушністю, агресивністю, байдужістю до своєї подальшої долі. Розмір наживи не є для них пріоритетом. Гроші потрібні тільки для вживання спиртного та розваг. Таких злочинців нами виявлено до 5%.

Слід зазначити, що будь-яка типологія має умовний і суб'єктивний характер, характеристики перелічених нами типів злочинців не завжди підлягають чіткому розмежуванню. Можливі й інші, додаткові варіації розподілу злочинців за типами, перехід з одного типу до іншого.

Підсумовуючи викладене, варто виділити основні кримінологічно визначальні ознаки злочинця, який скоїв корисливе насильницьке посягання на залізничному транспорті. Як правило, це молоді деморалізовані чоловіки віком до 30 років, які проживають поблизу об'єкта залізничного транспорту, не одружені, мають середній рівень освіти, без місця роботи та стабільного заробітку. Посягання здійснюють одноособово та в стані алкогольного сп'яніння.

Представлена кримінологічна характеристика осіб, що вчинили корисливі насильницькі злочини на залізничному транспорті, дає можливість з'ясувати їхні особливості, виявити несприятливі умови їх формування та, як наслідок, забезпечити належну запобіжну діяльність.

Список використаних джерел:

1. *Антонян Ю.М.* Изучение личности преступника: учеб. пособ. / Ю.М. Антонян. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 336 с.
2. *Голіна В.В.* Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: моногр. / В.В. Голіна. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – 212 с.
3. *Даньшин И.Н.* Общетеоретические проблемы криминологии: моногр. / И.Н. Даньшин. – Х.: Прапор, 2005. – 224 с.
4. *Долгова А.И.* Изучение личности преступника / А.И. Долгова // Советское государство и право. – 1978. – № 6. – С. 79.
5. *Игошев К.Е.* Типология личности преступника и мотивация преступного поведения: учеб. пособ. / К.Е. Игошев. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – 168 с.
6. *Сахаров А.Б.* Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] / А.Б. Сахаров. – М.: ВШМ МВД СССР, 1984. – 42 с.
7. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підруч. / за заг. ред. Голіни В.В. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
8. *Литвинов В.И.* Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение / В.И. Литвинов. – Минск: Университетское, 1989. – 419 с.
9. *Елисеев С.А.* Общеуголовные корыстные преступления: криминологическая характеристика, уголовная ответственность: учеб. пособ. / С.А. Елисеев. – Томск: Изд-во Томского университета, 1991. – 122 с.
10. *Головкін Б.М.* Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: моногр. / Б.М. Головкін. – Х.: Право, 2011. – 432 с.

Артем БУГАСЦЬ

**ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ТИПОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ,
ЯКИЙ ВЧИНЮЄ КОРИСЛИВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ПОСЯГАННЯ
НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

Розглянуто характерні ознаки та типологію особи, яка вчиняє корисливі насильницькі злочини на об'єктах залізничного транспорту.

Ключові слова: особа злочинця; корислива насильницька злочинність; залізничний транспорт.

Артем БУГАЕЦ

**ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ И ТИПОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ
ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШАЮЩЕГО КОРЫСТНЫЕ
НАСИЛЬСТВЕННЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ОБЪЕКТАХ
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА**

Рассмотрены характерные признаки и типология личности, совершающей корыстные насильственные преступления на объектах железнодорожного транспорта.

Ключевые слова: личность преступника; корыстная насильственная преступность; железнодорожный транспорт.

**CHARACTERISTICS AND TYPOLOGY OF OFFENDER WHO COMMIT
ACQUISITIVE VIOLENT ENCROACHMENTS ON RAILWAY TRANSPORT**

We consider the characteristics and typology of offender who commits a violent crime for selfish objects rail.

Keywords: face criminal; selfish violent crime and railways.

